

آثار اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر از منظر قرآن و سنت

اسدالله نظری^۱ | روح الله روحانی^۲

چکیده

امر به معروف و نهی از منکر از واجبات مهم دینی است که هم ریشه در فطرت انسان دارد و هم در قرآن و سنت بر آن تأکید شده است. این دو فریضه نقش اساسی در اصلاح رفتارهای فردی و سامان‌دهی زندگی اجتماعی ایفا می‌نماید و به عنوان ابزاری الهی برای برقراری عدالت، سلامت اخلاقی و کاهش فساد در جامعه شناخته می‌شود. هدف این پژوهش، بررسی و تبیین آثار اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر از منظر قرآن کریم و روایات اسلامی است تا جایگاه اجتماعی این دو اصل حیاتی به شکلی شفاف و مستند بازخوانی شود. سؤال اصلی تحقیق این است که امر به معروف و نهی از منکر از نگاه قرآن و سنت چه آثار اجتماعی دارد؟ روش تحقیق به صورت توصیفی و تحلیلی است و داده‌های آن با استفاده از منابع معتبر قرآنی، روایی و تفسیری، به صورت کتابخانه‌ای جمع‌آوری شده است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که امر به معروف و نهی از منکر ستون اصلی حیات اجتماعی در جوامع دینی است. این دو واجب الهی زمینه‌ساز برقراری عدالت، گسترش نیکی، کنترل فساد، حمایت از مظلوم و ایجاد امنیت اخلاقی و اجتماعی است. از سوی دیگر، ترک این فریضه هم موجب تضعیف ایمان فردی می‌شود و هم مسیر تسلط اهل باطل را هموار و جامعه را مستعد سقوط اخلاقی و عذاب الهی می‌سازد.

کلیدواژه‌ها: امر به معروف، نهی از منکر، قرآن، سنت، جامعه، اصلاح اجتماعی

۱. ماستری رشته تفسیر و علوم قرآنی، دانشکده علوم اسلامی، جامعه المصطفی العالمیه (نماینده افغانستان)، کابل، افغانستان.

ایمیل: nzryasdalh74@gmail

۲. دکتری جریان‌های کلامی معاصر، استاد دانشکده علوم اسلامی، جامعه المصطفی العالمیه (نماینده افغانستان)، کابل، افغانستان.

مقدمه

امر به معروف و نهی از منکر، به‌عنوان دو واجب الهی، با هدف اصلاح رفتار فردی و اجتماعی انسان‌ها در دین اسلام تشریع شده‌اند. این دو اصل، که مبتنی بر هدایت به نیکی‌ها و بازداشتن از بدی‌ها است، از نیازهای فطری انسان ریشه می‌گیرد؛ زیرا انسان به‌صورت طبیعی خواهان خیر و نیکی است و از شرّ و فساد رنج می‌برد. وقتی بدی‌ها و ظلم را در محیط پیرامون خود مشاهده می‌کند، به‌سادگی از کنار آن نمی‌گذرد، بلکه تلاش می‌کند تا در حد توان، در برابر آن واکنش نشان دهد. به‌ویژه زمانی که شاهد تضییع حقوق مظلومی یا ظلم آشکار ظالمی باشد، احساس مسئولیت در او برانگیخته می‌شود. بنابراین امر به معروف و نهی از منکر، هم به حکم عقل و هم به موجب شرع، واجب بوده و دارای حکمت و آثار عمیق در زندگی فردی و اجتماعی انسان است.

با این حال، رفتارهای نادرست برخی مسلمانان و همچنین تبلیغات گسترده و هدفمند دشمنان اسلام، موجب بدفهمی، بدبینی و چالش‌های فراوان در مسیر اجرای این دو واجب الهی شده است. از جمله شبهاتی که امروزه مطرح می‌شود، تلقی تحمیل عقیده یا دخالت در آزادی دیگران است که سبب شده برخی امر به معروف و نهی از منکر را امری نامطلوب یا حتی نابه‌جا بدانند. در چنین شرایطی، ضروری است که آثار و فواید این دو اصل الهی، با رجوع به قرآن کریم و سیره معصومین علیهم‌السلام، بازخوانی و بازنمایی شده تا جایگاه حقیقی آن‌ها در جامعه احیا شود.

از منظر تاریخی نیز می‌توان گفت سابقه امر به معروف و نهی از منکر به نخستین روزهای خلقت انسان بازمی‌گردد؛ چنان‌که نخستین نهی الهی به حضرت آدم و حوا درباره نزدیک نشدن به درخت ممنوعه بود. از آن پس، انبیای الهی و پیروان آنان، به‌عنوان الگوها و رهبران اصلاح، وظیفه دعوت به خیر و جلوگیری از فساد را برعهده داشتند. در شریعت اسلام نیز این دو واجب جایگاهی ممتاز دارد و در متون فقهی، روایی و اخلاقی، از آن‌ها به تفصیل سخن رفته است؛ به‌گونه‌ای که عالمان دین در کتب فقه، اصول، حدیث و اخلاق، باب‌هایی مستقل یا مرتبط با این موضوع گشوده‌اند.

با وجود این توجه، جنبه‌های اجتماعی و آثار فردی امر به معروف و نهی از منکر، کمتر

به صورت منسجم تحلیل شده است یا در منابع در دسترس امروز به صورت پراکنده باقی مانده است. بر همین اساس، این پژوهش با رویکرد کتابخانه‌ای و روش تحلیلی-توصیفی، در پی تبیین آثار و کارکردهای اجتماعی این دو واجب الهی است.

۱. مفاهیم

۱-۱. معروف

معروف در لغت به معنای شناخته شده، مشهور و نیز به معنای نیکی و کار نیک است» (معین، ۱۳۸۹: ۹۵۸) یا «مَعْرُوفٌ لَمَّا كَانَ ذَلِكَ مُسْتَحْسَنًا فِي الْعُقُولِ وَبِالشَّرْعِ؛ معروف چیزی است که هم عقل آن را خوب می‌داند و هم شرع می‌پسندد» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۵۶۰). معنای دیگری که از معروف شده این است: «المعروف هو ما عرف الناس بفطرتهم أنه ملائم لهم فأتجهوا إليه؛ یعنی آنچه را مردم با فطرت خویش سازگار و ملائم با خود بدانند و به آن روی آوردند، معروف است» (خطیب، بی تا: ۱۶، ۱۵۷۴).

بهترین تعریف، تعریف راغب است؛ زیرا در شناخت معروف بودن افعال انسان، عقل و شرع را دخالت داده است، درحالی که دیگران اگر حکم عقل را ملاک شناخت حسن و قبح افعال دانسته‌اند، شرع را فراموش کرده‌اند. عده‌ای دیگر هم حکم شرع را ملاک دانسته، ولی از عقل غافل مانده‌اند. درحالی که منشأ همه اعتقاد انسان عقل است. تا زمانی عقل اعتقادی به یک مسئله نداشته باشد، محال است که انسان آن را بپذیرد. پس ملاک تشخیص معروف باید عقل و شرع با هم باشد.

۱-۲. منکر

منکر در لغت «کار زشت، نامشروع، ناپسند، ناشایسته معنا شده است» (معین، ۱۳۸۹: ۹۸۴، ۲) یا هر کاری که عقل آن را ناپسند می‌داند و در میان انسان‌های خردمند ناپذیرفتنی است» (مصطفوی، ۱۳۶۰: ۱۲، ۲۴۱).

۱-۳. اجتماع

اجتماع در لغت به معنای «گردآمدن، تجمع کردن، انجمن شدن، فراهم آمدن، استفاده کردن بر چیزی آمده است» (معین، ۱۳۸۱: ۱، ۱۴۲). در اصطلاح «عبارت است از افرادی

که تعامل مستمر دارند و احساس پیوستگی می‌کنند» (صدیق اورعی، ۱۳۸۶: ۳۵).

۲. معنای امر به معروف نهی از منکر

کلمه امر در قرآن به دو معنا به کار رفته است:

الف. «به معنای کار و چیز که جمع آن امور است (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۴، ۸۴)؛ «وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ» در کار جنگ از آنان مشورت کن» (آل عمران: ۱۵۹). در این صورت «امر یعنی عفو و مغفرت در چارچوب ولایت و تدبیر امور عامه؛ زیرا این گونه امور است که مشورت بر می‌دارد، نه احکام الهی. پس عفو و مغفرت هم در همان امور اداری جامعه است» (طباطبایی، ۱۳۷۴: ۴، ۸۸). «وَالِلَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ؛ همه کارها به خداوند^(ج) باز می‌گردد» (حدید: ۵).

در این دو آیه امر به معنای کار یا شیء به کار رفته است.

ب: امر به معنای دستور و فرمان که جمع آن اوامر است. مانند «قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ؛ بگو خداوند به دادگری فرمان داده» (اعراف: ۲۹). کلمه امر در این آیه، به معنای دستور است. هدف از امر مورد بحث در این تحقیق، امر به همین معنا است.

کلمه «نهی» در قرآن با صرف‌های گوناگونی چون «تنهی» در سوره عنکبوت آیه ۴۵، «نهی» در سوره نازعات آیه ۴۰، «نهی» در سوره انعام آیه ۵۶ و سوره غافر آیه ۶۶، و نیز «ینهی» در سوره نحل آیه ۹۰ و سوره علق آیه ۹، آمده است. در تمام این آیات، واژه «نهی» به معنای بازداشتن به کار رفته است؛ مثلاً در آیه: «إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ؛ یقیناً نماز انسان را از زشتی‌ها و کارهای ناپسند باز می‌دارد» (العنکبوت: ۴۵) در این آیه، «تنهی» به معنای بازداشتن است؛ یعنی نماز مانع ارتکاب منکرات و فحشا می‌شود.

همچنین، واژه «معروف» با صرف‌های مختلف، بیش از ۳۰ بار در آیات قرآن تکرار شده و به معانی چون «پسندیده» و «شایسته» به کار رفته است. مانند: «قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَذًى؛ گفتار نیکو و گذشت از رفتار ناپسند نیازمند، بهتر از صدقه‌ای است که با آزار و منت همراه باشد» (بقره: ۲۶۳). در این آیه، واژه «معروف» به معنای گفتار نیک و پسندیده آمده است. در آیه دیگر آمده است: «طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَّعْرُوفٌ فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ؛ اطاعت و سخنی سنجیده (و مناسب) برای آنان بهتر و شایسته‌تر

است و اگر در هنگام تصمیم‌گیری بر جهاد، با خدا صادق بودند، قطعاً برای‌شان بهتر بود» (محمد: ۲۱). در این آیه نیز، «قول معروف» به معنای سخن شایسته آمده است.

۳. جایگاه امر به معروف و نهی از منکر

امر به معروف و نهی از منکر از مهم‌ترین ارکان آموزه‌های دینی در اسلام به شمار می‌آید که در منابع معتبر دینی، از جمله قرآن، روایات و سیره معصومان^(ع)، جایگاهی ممتاز دارد. این دو فریضه دینی، هم وظیفه‌ای فردی و اجتماعی برای هر مسلمان محسوب می‌شود و هم ابزار اصلاح جامعه و ارتقای سطح اخلاقی آن به شمار می‌رود. فقیهان، مفسران و اندیشمندان مسلمان و حتی برخی متفکران غیرمسلمان، در تبیین این دو مفهوم دینی، دیدگاه‌های متنوعی ارائه کرده‌اند.

به باور شهید ثانی، یکی از برجسته‌ترین فقه‌های شیعه، «امر به معروف» به معنای تشویق و ترغیب دیگران به انجام اعمال نیک و رعایت دستورات الهی است؛ چه این دعوت از طریق زبان و بیان انجام گیرد و چه با رفتار و عمل و نهی از منکر به معنای بازداشتن افراد از ارتکاب اعمال ناپسند و گناه‌آلود است که آن نیز می‌تواند کلامی یا عملی باشد (مسعودی، ۱۳۸۷: ۳۶). لذا این دو وظیفه الهی، در زندگی فردی و نیز در سامان‌دهی اجتماعی نقش اساسی دارد. هر فرد مسلمان در برابر منکرات و ترک واجبات، مسئول است و باید با شیوه‌ای حکیمانه و مؤثر واکنش نشان دهد.

ساختار کلی دین اسلام را می‌توان در سه بخش اساسی خلاصه کرد: اصول دین (اعتقادات)، فروع دین (احکام عملی) و اخلاق. یک مسلمان وقتی می‌تواند در زمره دینداران واقعی قرار گیرد که به این سه بخش به طور کامل و مطابق با آموزه‌های اسلامی پایبند باشد. قرآن کریم بر اهمیت این دو فریضه چنین تأکید کرده است: «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ» (آل عمران: ۱۱۰). در این آیه، معیار برتری امت در گرو انجام امر به معروف و نهی از منکر بیان شده است. بنابراین امتی که از این وظایف الهی غافل شود، از زمره امت‌های برتر محسوب نخواهد شد. در قرآن نمونه‌های متعددی از سرگذشت اقوام پیشین نقل شده که ترک این وظایف الهی، آنان را به نابودی کشانده است و اقوامی که به این وظایف عمل کردند، مشمول

عنایات و برکات الهی قرار گرفتند.

اهمیت این فریضه‌ها، تنها در آیات قرآن خلاصه نمی‌شود، بلکه در ادعیه و مناجات‌های امامان معصوم نیز به روشنی انعکاس یافته است. برای نمونه، امام سجاده^(ع) در بخشی از دعا‌های خود، از خداوند چنین درخواست می‌کند: «خدایا! بر محمد و آل او درود فرست و مرا توفیق ده تا با کسی که با من ناراستی کرده است، با خیرخواهی برخورد کنم؛ و کسی را که از من بریده، با پیوستن و کسی را که غیبت کرده، با ذکر خیر پاسخ دهم» (صحیفه سجاده، ۱۳۸۴: ۵۵).

در این دعای ارزشمند، امام^(ع) نوعی از امر به معروف و نهی از منکر عملی و رفتاری را مطرح می‌کند که ریشه در اخلاق و نیت خالصانه دارد. درواقع مقابله با بدی دیگران، نه با انتقام، بلکه با خیرخواهی، از آموزه‌های اسلامی است که بنیان امر به معروف و نهی از منکر را تشکیل می‌دهد. لذا با توجه به شواهد قرآنی، روایی و ادعیه اهل بیت^(ع)، امر به معروف و نهی از منکر از جمله واجباتی است که برای اصلاح فرد و جامعه لازم است و از پایه‌های حفظ ارزش‌های دینی و انسانی نیز محسوب می‌شود.

۴. آثار امر به معروف و نهی از منکر در قرآن

از اصول مسلم در نظام اخلاقی و دینی اسلام آن است که هر عملی، چه در حوزه واجبات و محرمات و چه در قلمرو مستحبات و مکروهات، دارای آثار و پیامدهایی است؛ بسته به ماهیت عمل و نحوه انجام آن، گاه این آثار مثبت و گاه منفی است. از آنجا که احکام الهی برخاسته از حکمت و علم بی‌پایان خداوند است، هیچ واجبی بدون علت و هیچ نهی بدون دلیل و ضرر، تشریع نشده است. امر به معروف و نهی از منکر نیز از جمله واجبات الهی است که بر عهده انسان‌ها نهاده شده و بدون تردید دارای آثار و نتایج مشخصی در زندگی فردی و اجتماعی است. اگر این دو فریضه با رعایت شرایط و شیوه‌های درست انجام گیرد، پیامدهایی چون اصلاح جامعه، تقویت ارزش‌های اخلاقی و کاهش آسیب‌های اجتماعی را به همراه دارند؛ اما در صورت ترک یا اجرای نادرست آن‌ها، نه تنها جامعه از آثار مثبت آن محروم می‌شود، بلکه ممکن است با فساد، بی‌عدالتی و انحرافات گسترده مواجه گردد. آیات فراوانی وجود دارد که آثار امر به معروف و نهی از منکر را بیان می‌کند که به دو بخش

مهم تقسیم می‌شود. در بعضی از آیات، آثار انجام امر به معروف و نهی از منکر، بازتاب یافته و در بعضی از آیات، پیامدهای ترک امر به معروف و نهی از منکر آمده است.

۴-۱. رستگاری

یکی از خواسته‌های درونی و فطری انسان، دستیابی به خوشبختی و رستگاری است. انسان‌ها همواره تلاش کرده‌اند که مسیر سعادت خود و جامعه را بیابند. از این رو به مطالعه منابع گوناگون، مراجعه به اندیشمندان و حتی روی آوردن به ادیان مختلف پرداخته‌اند تا راهی مطمئن برای نیل به رستگاری پیدا کنند. از منظر قرآن کریم، یکی از مهم‌ترین راه‌های سعادت، عمل به فریضه امر به معروف و نهی از منکر است که می‌فرماید: «وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ»؛ و باید از میان شما گروهی باشند که مردم را به نیکی دعوت کنند، امر به معروف نمایند و از منکر باز دارند؛ اینان همان رستگارانند» (آل عمران: ۱۰۴).

در این آیه، رستگاری به تلاش برای اصلاح جامعه و هدایت آن پیوند خورده است. به تعبیر استاد قرائتی، کسانی که برای رشد و اصلاح جامعه دغدغه‌مندند، مشمول رستگاری‌اند، در حالی که افراد بی تفاوت از این نعمت محرومند (قرائتی، ۱۳۹۴: ۱، ۵۷۸). بنابراین برای رسیدن به سعادت فردی و اجتماعی، امر به معروف و نهی از منکر باید در زندگی ما جایگاه ویژه‌ای داشته باشد.

۴-۲. اتحاد و همبستگی

در دنیای امروزی، یکی از واقعیات انکارناپذیر این است که وحدت، همبستگی و انسجام اجتماعی، اساس بسیاری از ارزش‌ها و موفقیت‌های جوامع انسانی به شمار می‌رود. برای دستیابی به یک جامعه سالم، منسجم و عاری از تنش، نخستین گام سوق دادن افراد به سمت همگرایی، هم‌فکری و پذیرش جمعی است. یکی از آیات حاوی امر به معروف و نهی از منکر، همان آیه ۱۰۴ سوره آل عمران است که به تعبیر استاد قرائتی، «قرار گرفتن این آیه میان دو آیه‌ای که بر اتحاد و پرهیز از تفرقه تأکید دارد، بیانگر آن است که در جامعه‌ای پراکنده و گسسته، نه امکان دعوت مؤثر به خیر وجود دارد و نه زمینه‌ای برای اصلاح اجتماعی فراهم است» (قرائتی، ۱۳۹۴: ۱، ۵۷۷). در آیه پیش از این، خداوند انسان‌ها را به چنگ زدن به

ریسمان الهی و پرهیز از تفرقه فرامی‌خواند. در آیه پس از آن نیز با اشاره به سرگذشت اقوام پیشین، تفرقه و پراکندگی را عاملی برای نزول عذاب الهی می‌داند.

بنابراین برای در امان ماندن از انحطاط اجتماعی و خشم خداوند، راهی جز حرکت به سوی وحدت و همدلی وجود ندارد. این همبستگی اجتماعی زمانی شکل می‌گیرد که افراد جامعه در قبال اعمال یکدیگر بی‌تفاوت نباشند؛ یعنی هرگاه کار نیکی از کسی سر می‌زند، با تشویق و حمایت مواجه شود و رفتار نادرست با نهی آگاهانه و دلسوزانه روبه‌رو گردد. اجرای این دو واجب الهی، مانع بروز خودخواهی، فردگرایی افراطی و بی‌نظمی‌های اجتماعی می‌شود.

در صورتی که این دو وظیفه حیاتی ترک شود، هم خلاف‌کاران و منحرفان بدون بازخواست به مسیر خود ادامه می‌دهند و هم بسیاری از جوانان به دلیل نبود آگاهی و راهنمایی، به سمت مسیرهای نادرست کشیده خواهند شد. از این‌رو وجود و اجرای امر به معروف و نهی از منکر در جامعه، هم موجب رشد اخلاقی می‌شود و هم به‌عنوان یکی از پایه‌های اصلی وحدت و انسجام اجتماعی، کارکردی حیاتی دارد.

۳-۴. نشانه صالحین

خداوند متعال بندگانش را بر اساس ویژگی‌ها و صفاتشان به جامعه معرفی می‌کند و این اوصاف، نشانه‌هایی است برای شناخت جایگاه افراد در مسیر الهی. در قرآن کریم، خداوند گاهی به ویژگی‌های منافقان اشاره می‌کند و گاهی نشانه‌های مؤمنان و مخلصان را بیان می‌نماید. یکی از آیات برجسته‌ای که صفات صالحان را معرفی می‌کند، آیه ذیل است: «يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ» آن‌ها به خدا و روز قیامت ایمان دارند، امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند و در انجام کارهای نیک پیشی می‌گیرند؛ و اینان از جمله صالحانند» (آل عمران: ۱۱۴). در شأن نزول این آیه، نقل شده است که فردی به نام عبدالله و گروهی از یهودیان به اسلام گرویده بودند. عده‌ای از احبار یهود اظهار داشتند که چند تن از افراد بدذات ما به اسلام ایمان آورده‌اند. در پاسخ، خداوند این آیات را نازل کرد و چنین ادعایی را رد نمود (طبرسی، ۱۳۸۸: ۱، ۶۱۳).

خداوند اعلام می‌کند که مؤمنان واقعی با اهل کتاب متفاوتند؛ کسانی که پیوسته آیات الهی را تلاوت می‌کنند، در برابر خداوند سجده می‌نمایند، ایمان به خدا و روز قیامت دارند، امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند و اهل انفاق هستند، صالحان حقیقی‌اند. بنابراین در این آیات یکی از شاخصه‌های بارز بندگان صالح، انجام فریضه امر به معروف و نهی از منکر معرفی شده که این امر، جایگاه آنان را در زمره بندگان مخلص و نمونه خداوند تثبیت می‌کند.

۴-۴. نجات از بلاها

بدون شک که خداوند به انسان‌ها نعمت‌های بی‌شماری عطا کرده و هم عطا می‌کند؛ اما ناسپاسی و رو آوردن انسان به گناه، سبب از بین رفتن نعمت‌ها و به وجود آمدن بلاهای متفاوت آسمانی و زمینی می‌شود. یکی از واجباتی که انجام آن سبب مضاعف شدن نعمت‌های الهی و ترک آن سبب به وجود آمدن بلاها می‌شود، امر به معروف و نهی از منکر است قرآن کریم می‌فرماید: «فَلَمَّا نَسُوا مَا ذُكِّرُوا بِهِ أَنْجَيْنَا الَّذِينَ يَنْهَوْنَ عَنِ السُّوءِ؛ و هنگامی که آنچه را به آن اندرز داده شده بودند فراموش کردند، کسانی را که از بدی نهی می‌کردند نجات دادیم» (اعراف: ۱۶۵).

این آیه نشان می‌دهد که نجات و رهایی یک جامعه از عذاب و سقوط، در گرو وجود افرادی است که در برابر فساد، ظلم و انحراف اجتماعی بی‌تفاوت نمی‌مانند و با رویکردی آگاهانه و دلسوزانه، جامعه را از مسیر نادرست باز می‌گردانند. از منظر اجتماعی، این نجات نه تنها به صورت فردی محقق می‌شود، بلکه به معنای حفظ بافت سالم جامعه و جلوگیری از فروپاشی اخلاقی و فرهنگی آن نیز هست. در این آیه، گروهی از بنی اسرائیل به دلیل ترک نهی از منکر و بی‌تفاوتی نسبت به فساد رایج، مورد عذاب الهی قرار گرفتند؛ اما خداوند کسانی را که همچنان وظیفه خود را در قبال جامعه ایفا می‌کردند، از این سرنوشت نجات داد. این تمایز، یک اصل مهم اجتماعی را بیان می‌کند و آن اینکه در هر جامعه‌ای، اگر گروهی مسئولانه با فساد مقابله کنند، می‌توانند جامعه را از انحطاط نجات دهند. درواقع امر به معروف و نهی از منکر مانند سیستم ایمنی جامعه است. اگر این سیستم فعال باشد، بیماری‌های اخلاقی و اجتماعی پیش از شیوع مهار می‌شود؛ اما اگر این وظیفه الهی به

فراموشی سپرده شود، جامعه دچار زوال تدریجی خواهد شد. بنابراین، نجات اجتماعی در گرو مسئولیت‌پذیری عمومی و اجرای درست این دو فریضه است.

در تفسیر برخی از آیات قرآن کریم، صحنه‌ای از زندگی پرماجرایی بنی اسرائیل روایت شده که در آن، گروهی از این قوم در ساحل دریایی - احتمالاً دریای احمر - در منطقه‌ای به نام ایله (ایلات کنونی، در جوار سرزمین فلسطین) زندگی می‌کردند. خداوند متعال برای آزمایش ایمان آن‌ها، فرمان داد که روز شنبه از صید ماهی خودداری کنند؛ اما جمعی از آنان با حيله‌گری و نافرمانی، این دستور را زیر پا گذاشتند و در نتیجه به عذاب دردناکی گرفتار شدند.

مردم آن منطقه در برابر این دستور الهی به سه دسته تقسیم شدند:

گروه اول، اکثریتی بودند که صید در روز شنبه را ادامه داده و آشکارا نافرمانی کردند؛ گروه دوم، اقلیتی مؤمن بودند که وظیفه امر به معروف و نهی از منکر را انجام دادند و تلاش کردند دیگران را از نافرمانی بازدارند؛ گروه سوم، بی‌طرفان خاموشی بودند که نه خود مرتکب گناه شدند و نه از منکر نهی کردند؛ تنها تماشاگر بودند. از ظاهر آیات و بررسی روایات برمی‌آید که تنها گروه دوم از مجازات الهی در امان ماندند. این گروه، وقتی دیدند که سخنانشان بر گناهکاران تأثیر ندارد، شبانه از شهر بیرون رفتند. همان شب، عذاب الهی نازل شد و دو گروه دیگر را در برگرفت (ر.ک. مکارم شیرازی، ۱۳۸۵، ۴۹۲-۵۰۲).

این داستان قرآنی به‌روشنی بیانگر یکی از آثار اجتماعی و الهی امر به معروف و نهی از منکر است؛ این فریضه می‌تواند بلا و عذاب را از جامعه دور ساخته و زمینه‌ساز نزول رحمت الهی و نجات گروهی از مؤمنان گردد.

۴-۵. امر به معروف و نهی از منکر عامل رحمت

یکی از ویژگی‌های اساسی رحمت الهی، فراگیری آن است؛ اما در عین حال، دستیابی انسان به مراتب بالای این رحمت، وابسته به اعمال و رفتارهای او است. در قرآن کریم آمده که اگر انسان برخی وظایف و تکالیف الهی را انجام دهد، مورد رحمت خاص خداوند قرار می‌گیرد و در صورت ترک آن‌ها، تدریجاً از این رحمت دور خواهد شد. از جمله مهم‌ترین اعمالی که برای جلب رحمت الهی مؤثر است، اجرای فریضه امر به معروف و نهی از منکر

در جامعه است. این دو واجب الهی هم به اصلاح فرد و اجتماع می‌انجامد و هم از دیدگاه قرآن، زمینه‌ساز نزول رحمت و لطف پروردگار است. قرآن کریم می‌فرماید: «وَالْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ يَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَيَطِيعُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ أُولَئِكَ سَيَرْحَمُهُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ؛ مردان و زنان باایمان، ولی (و یاور) یکدیگرند، امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند، نماز را برپا می‌دارند، زکات می‌پردازند و خدا و پیامبرش را اطاعت می‌کنند. به‌زودی خدا آنان را مورد رحمت خویش قرار خواهد داد؛ و خداوند توانا و حکیم است» (توبه: ۷۱).

این آیه ویژگی‌های مؤمنان حقیقی را برمی‌شمارد؛ آنان که نه تنها اهل عبادت فردی هستند، بلکه در صحنه اجتماعی نیز حضور فعال دارند. این حضور، با انجام پنج ویژگی بارز همراه است: ۱. دعوت مردم به نیکی‌ها و ارزش‌های اخلاقی و دینی؛ ۲. بازداشتن از بدی‌ها، فساد و منکرات؛ ۳. اقامه نماز و ارتباط مستمر با خداوند؛ ۴. پرداخت زکات و کمک به نیازمندان؛ ۵. اطاعت از فرامین الهی و سیره پیامبر اکرم (ص).

در آیه بعدی، خداوند پاداش این دسته از مؤمنان را چنین بیان می‌کند: «وَعَدَ اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَمَسَاكِنَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَدْنٍ وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللَّهِ أَكْبَرُ ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ؛ خداوند به مردان و زنان باایمان، باغ‌هایی از بهشت وعده داده که نهرها از زیر درختانش جاری است و در آن جاودانه‌اند؛ همچنین مسکن‌هایی پاکیزه در بهشت عدن؛ و خوشنودی خداوند از همه نعمت‌ها برتر است؛ و این است کامیابی بزرگ» (توبه: ۷۲).

چنانکه از این دو آیه استفاده می‌شود، یکی از آثار بزرگ اجتماعی و اخروی امر به معروف و نهی از منکر، جلب رحمت خداوند است. این فریضه، هم موجب شکل‌گیری محبت، انس و همدلی در جامعه می‌شود و هم زمینه ورود به بهشت و رضوان الهی را در آخرت فراهم می‌سازد. اگر جامعه‌ای بخواهد در دنیا سعادت‌مند و در آخرت رستگار باشد، زنده نگه داشتن این دو واجب الهی، یکی از راه‌های آن است.

۴-۶. امر به معروف و نهی از منکر سبب اصلاح جامعه

یکی از مهم‌ترین عوامل اصلاح و سلامت در جوامع انسانی، نظارت اخلاقی و اجتماعی

بر رفتار افراد است. جوامع از انسان‌هایی با ویژگی‌ها، مشاغل، اعتقادات و نگرش‌های مختلف تشکیل شده‌اند. بنابراین طبیعی است که برخی افراد به دلایل گوناگون همچون ناآگاهی، غفلت، جهل مرکب یا تأثیرپذیری از دیگران، دچار خطا یا انحراف شوند. در این میان، وظیفه دیگر اعضای جامعه است که برای اصلاح رفتار ناهنجار این دسته از افراد تلاش کرده و آنان را به سوی مسیر درست هدایت کنند.

یکی از مؤثرترین ابزارهای تحقق این اصلاح، امر به معروف و نهی از منکر است. این دو واجب الهی، سازوکار قدرتمندی برای هدایت انسان‌ها، کنترل انحرافات اجتماعی، تقویت فضایل و پیشگیری از گسترش فساد فراهم می‌آورد. از طریق امر به خوبی‌ها و نهی از بدی‌ها، می‌توان اعضای جامعه را به رعایت قوانین انسانی و الهی تشویق کرد و مسیر سلامت فردی و اجتماعی را هموار ساخت.

قرآن کریم جایگاه والای این دو فریضه را در جامعه اسلامی چنین بیان می‌کند: «كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِّنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ؛ شما بهترین امتی بودید که به سود انسان‌ها پدید آمده‌اید؛ زیرا امر به معروف و نهی از منکر می‌کنید و به خدا ایمان دارید و اگر اهل کتاب ایمان آورند، برایشان بهتر است. (ولی) تنها گروهی از آنان مؤمن‌اند و بیشترشان فاسق‌اند» (آل عمران: ۱۱۰).

در این آیه، خداوند متعال «خیر بودن» امت اسلامی را مشروط به انجام سه وظیفه اساسی می‌داند: ایمان به خدا، امر به معروف، و نهی از منکر. این آیه نشان می‌دهد که پویا بودن فریضه امر به معروف و نهی از منکر، اساس و ستون خیر و نیکی یک جامعه است. جامعه‌ای که در آن مردم نسبت به رفتار یکدیگر بی‌تفاوت نباشند و در برابر انحرافات سکوت نکنند، در واقع جامعه‌ای آگاه، اخلاق‌مدار و مسئولیت‌پذیر است. وقتی امر به معروف و نهی از منکر در یک جامعه به صورت فعال و آگاهانه انجام شود، ناهنجاری‌ها به سرعت کنترل می‌شود، ارزش‌های الهی در دل‌ها زنده می‌ماند و زمینه رشد و کمال اخلاقی فراهم می‌گردد. در چنین فضایی، فساد ریشه نمی‌دواند و افراد گمراه، راه بازگشت به حق را می‌یابند. این پویایی، هم سبب خیر دنیا می‌شود و هم سرمایه‌ای عظیم برای

سعادت آخرت به شمار می‌رود.

بر این اساس، امت اسلامی زمانی می‌تواند بر سکوی «خیر الامم» نائل شود که رسالت نظارت اجتماعی خود را به‌درستی انجام دهد و امر به معروف و نهی از منکر را جزو اولویت‌های فرهنگی و اجتماعی خود بداند.

۴-۷. امر به معروف و نهی از منکر و ترک مجالس فسق و فجور

یکی از آثار مهم فریضه امر به معروف و نهی از منکر، جلوگیری از شکل‌گیری و گسترش مجالسی است که در آن‌ها فسق و فجور رایج است. اگر این گونه محافل مورد بی‌توجهی قرار گیرد و کسی در برابر آن‌ها واکنشی نشان ندهد، به مرور زمان به بستری برای ترویج گناه در جامعه تبدیل خواهد شد. قرآن می‌فرماید: «وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا فِي حَدِيثٍ غَيْرِهِ؛ هرگاه کسانی را دیدی که آیات ما را استهزا می‌کنند، از آنان روی بگردان تا به سخن دیگری پردازند» (انعام: ۶۸). «از بیان قرآن به‌دست می‌آید که اگر در مجلسی به آیات الهی توهین می‌شود، باید جلسه را به عنوان اعتراض ترک کرد تا مسیر بحث تغییر کند» (قرائتی، ۱۳۹۰: ۱۶۷). ترک مجالس گناه و بی‌دینی، خود نوعی نهی از منکر عملی است و اگر چنین فضاهایی شکل نگیرد یا رها شود، بستر ارتکاب گناه نیز از میان خواهد رفت.

۵. آثار اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر از منظر روایات

پیامبران الهی و اهل‌بیت^(ع) نیز سراسر برنامه زندگی خود را از قرآن گرفته‌اند و سخنان و رفتارهای آنان، تفسیر و تبیین آیات الهی به شمار می‌رود. در بخش قرآنی، بسیاری از آثار و ابعاد امر به معروف و نهی از منکر بیان شد؛ اما برای تکمیل بحث و بهره‌مندی از نور کلام معصومین^(ع)، در ادامه به ذکر چند روایت از ایشان می‌پردازیم. این در حالی است که زندگی پیشوایان دین، سرشار از جلوه‌های این دو فریضه بوده و نمونه‌های عملی بسیاری از دعوت به خیر و جلوگیری از فساد در سیره آن بزرگواران مشاهده می‌شود.

امام باقر^(ع) می‌فرماید: «إِنَّ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ فَرِيضَةٌ عَظِيمَةٌ بِهَا تَقَامُ الْفَرَائِضُ وَ تَأْمَنُ الْمَذَاهِبُ وَ تَحِلُّ الْمَكَاسِبُ وَ تَرُدُّ الْمَظَالِمُ وَ تَعْمُرُ الْأَرْضُ؛ امر به معروف

و نهی از منکر دو واجب بزرگ الهی است که سایر واجبات با آنها بر پا می‌مانند و به وسیله این دو، راه‌ها امن و کسب و کار مردم حلال می‌شود. با این دو واجب است که داد ستم‌دیدگان ستانده می‌شود و زمین آباد می‌گردد» (کلینی، ۱۴۰۷: ۵، ۵۵-۵۶).

در این روایت با بیانی چندبُعدی، به جایگاه والای امر به معروف و نهی از منکر در ساختار دینی و اجتماعی جامعه اشاره شده است. حضرت این دو فریضه را «فریضه عظیمه» می‌نامند؛ یعنی واجباتی بنیادین که هم خود دارای ارزش است و هم ستون و پایه سایر واجبات به شمار می‌رود. به عبارت دیگر، بدون این دو، بقیه احکام دینی در جامعه کارکرد مؤثری نخواهد داشت. سپس امام^(ع) به پنج اثر بزرگ اجتماعی این فریضه‌ها اشاره می‌نماید:

۵-۱. اقامه سایر فرائض

مطابق حدیث فوق از امام باقر^(ع)، با امر به معروف و نهی از منکر، سایر واجبات دینی اقامه می‌شود. این یعنی حیات اجتماعی دین در گرو نظارت عمومی و هدایت متقابل مؤمنان است. اگر در جامعه‌ای ترک واجبات یا انجام محرمات بی‌پاسخ بماند، با گذشت زمان، حساسیت‌ها نسبت به احکام الهی کمرنگ شده و عمل به آنها نیز رو به زوال می‌گذارد. این دو فریضه همچون ضامن اجرای دین در سطح جامعه‌اند و فضایی را می‌سازند که در آن، نماز و روزه و زکات به عنوان ارزش‌های زنده و جاری شناخته می‌شوند، نه صرفاً اعمال فردی. بنابراین اگر این نظارت اجتماعی حذف شود، دینداری به یک پدیده درونی و منزوی تبدیل می‌شود که توان تأثیرگذاری در جامعه را از دست می‌دهد.

۵-۲. برقراری امنیت در راه‌ها

امنیت یکی از بنیادی‌ترین نیازهای اجتماعی است که در پرتو رعایت اخلاق و قانون حاصل می‌شود. آنگونه که در حدیث امام باقر^(ع) آمده بود، با امر به معروف و نهی از منکر، مسیرها امن می‌شود. این به معنای امنیت فیزیکی، فکری و روانی در سطح جامعه است. وقتی مردم نسبت به منکرات بی‌تفاوت نباشند و با رفتارهای ناهنجار مخالفت کنند، زمینه بروز جرایمی مثل دزدی، تجاوز، خشونت و ناامنی کاهش می‌یابد. همچنین افراد بزه‌کار احساس قدرت نمی‌کنند، چون می‌دانند جامعه در برابرشان ساکت نیست. حتی امنیت

فکری نیز از این راه تأمین می‌شود؛ زیرا ارزش‌های باطل، انحرافات فکری و شبهه‌افکنی‌ها در سایه بی‌تفاوتی رشد می‌کند. با اجرای این دو فریضه، فضا برای انحراف تنگ می‌شود و جامعه به سمت ثبات و آرامش حرکت می‌کند.

۳-۵. اصلاح نظام اقتصادی و حلال شدن کسب‌ها

از دیگر آثار اجتماعی این دو فریضه، اصلاح فضای اقتصادی جامعه است. مطابق حدیث فوق، می‌فرمایند که با امر به معروف و نهی از منکر، کسب‌ها حلال می‌شود؛ یعنی از راه نظارت دینی و اخلاقی مردم بر یکدیگر، جلوی معاملات فاسد، سودجویی‌های ظالمانه، تقلب، ربا، احتکار و رشوه گرفته می‌شود. وقتی کسی ببیند که مردم نسبت به تخلف اقتصادی حساسند و واکنش نشان می‌دهند، کمتر به سمت گناه اقتصادی می‌رود. همچنین بازارها به سوی عدالت و شفافیت پیش می‌رود، کار و تولید در فضای سالم‌تر شکل می‌گیرد و اعتماد اجتماعی نیز افزایش می‌یابد. در جامعه‌ای که مردم از منکر اقتصادی نهی نکنند، ثروت در دست عده‌ای خاص جمع می‌شود و فاصله طبقاتی بیشتر می‌شود. بنابراین اقتصاد حلال بدون مشارکت مردم در امر به معروف و نهی از منکر دوام نمی‌آورد.

۴-۵. بازگرداندن حقوق ستمدیدگان

یکی از جلوه‌های زیبای این دو فریضه، حمایت از مظلوم و مقابله با ظلم است. امام باقر^(ع) می‌فرمایند: «با امر به معروف و نهی از منکر، حقوق پایمال‌شده بازگردانده می‌شود»؛ یعنی در جامعه‌ای که افراد سکوت نمی‌کنند و در برابر ظلم و بی‌عدالتی فریاد می‌زنند، ستمگران نمی‌توانند به راحتی حق کسی را ضایع کنند. مردم با اعتراض، فشار اجتماعی، یا حتی تذکر محترمانه، جلوی ظلم را می‌گیرند یا آن را اصلاح می‌کنند. این فرهنگ نهی از منکر سبب می‌شود که مسئولان نیز در برابر مردم پاسخ‌گو باشند و در رفتارشان عدالت را رعایت کنند. همچنین افراد ضعیف‌تر، احساس امنیت و حمایت می‌کنند و میدان برای دفاع از حقشان باز می‌شود. اگر این فریضه رها شود، جامعه دچار بی‌عدالتی، تبعیض و رواج ظلم خواهد شد.

۵-۵. آباد شدن زمین

بخشی از فرمایش پیشین امام باقر^(ع) رابطه بین عمل انسان و امور معنوی را بیان می‌کرد.

عمل انسان نباید ربطی به «عُمران زمین» داشته باشد، ولی دارد. چنانکه قرآن کریم این ربط را بیان می‌کند: «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِّنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ؛ و اگر اهل شهرها و آبادی‌ها، ایمان می‌آوردند و تقوا پیشه می‌کردند، برکات آسمان و زمین را بر آن‌ها می‌گشودیم» (اعراف: ۹۶). پس همان‌طوری که با رعایت تقوا، برکات زمین و آسمان نصیب انسان می‌شود، با اجرای امر به معروف و نهی از منکر، جامعه به‌سوی آبادانی و شکوفایی حرکت می‌کند و باعث عمران زمین می‌شود. این آبادانی فقط به معنای ساخت‌وساز نیست، بلکه آبادانی اخلاقی، فرهنگی، اقتصادی و معنوی را نیز در بر می‌گیرد. در جامعه‌ای که معروف‌ها ترویج می‌شود، افراد با انگیزه، صداقت، مسئولیت‌پذیری و اخلاق حسنه به کار و تلاش می‌پردازند و زندگی جمعی کیفیت پیدا می‌کند. همچنین با جلوگیری از منکرات، منابع عمومی هدر نمی‌رود، سرمایه‌ها فاسد نمی‌شود و عدالت اجتماعی برقرار می‌گردد. همه این عوامل دست به دست هم می‌دهد تا جامعه‌ای پیشرفته، سالم و الهی شکل بگیرد. پس آبادانی حقیقی زمین، فقط با ابزار فنی ممکن نیست؛ بلکه نیازمند فرهنگ نظارت اجتماعی و پایبندی همگانی به معروفات است.

۵-۶. تقویت جامعه مؤمن

امام امیرالمؤمنین^(ع) فرموده است: «مَنْ أَمَرَ بِالْمَعْرُوفِ شَدَّ ظُهُورَ الْمُؤْمِنِينَ؛ کسی که امر به معروف کند، پشت مؤمنان را محکم کرده است» (نهج‌البلاغه، حکمت ۳۱). این سخن حضرت نشان‌دهنده نقش پُررنگ و حیاتی امر به معروف در تقویت بنیان جامعه مؤمنان است. وقتی فردی دیگران را به کار نیک دعوت می‌کند، درواقع فضای اخلاقی و ایمانی جامعه را حمایت و تحکیم می‌کند. این حمایت هم موجب پایداری ارزش‌ها می‌شود و هم مؤمنان احساس پشتیبانی و همراهی می‌کنند و در برابر لغزش‌ها و فشارهای اجتماعی، مقاوم‌تر می‌شوند. دعوت به معروف، یک عمل فردی صرف نیست، بلکه نوعی تقویت جمعی است. اگر مؤمنان ببینند که در دفاع از ارزش‌ها تنها نیستند، روحیه می‌گیرند و با قوت بیشتری در مسیر دین حرکت می‌کنند. بنابراین امر به معروف همانند ستونی است که ستون‌های دیگر را نگه می‌دارد و سبب استواری و انسجام در بدنه جامعه اسلامی می‌شود.

۵-۷. تحصیل خلافت الهی

خداوند متعال انسان را به زیباترین و کامل‌ترین صورت آفرید و او را بر سایر مخلوقات برتری بخشید. در قرآن، خداوند آفرینش انسان را تحسین می‌کند؛ امری که درباره هیچ موجود دیگری این‌گونه صراحت نیافته است. این نشان می‌دهد که انسان دارای ظرفیت بالایی برای رشد، تعالی و جانشینی الهی است؛ اما براساس حدیثی از پیامبر اکرم (ص)، رسیدن به چنین جایگاهی تنها با انجام مسئولیتی بزرگ تحقق می‌یابد: امر به معروف و نهی از منکر.

رسول خدا (ص) می‌فرماید: «مَنْ أَمَرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ نَهَى عَنِ الْمُنْكَرِ فَهُوَ خَلِيفَةُ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ وَ خَلِيفَةُ رَسُولِهِ؛ کسی که امر به معروف و نهی از منکر کند، جانشین خدا و پیامبر در زمین است» (نوری، ۱۴۰۸: ۱۲، ۱۷۹). این تعبیر نشان‌دهنده عظمت این دو فریضه و نقش محوری آن‌ها در تحقق هدف آفرینش انسان است. جانشینی خدا، مقام کوچکی نیست، بلکه نشانه نمایندگی ارزش‌های الهی در میان مردم است. کسی که مردم را به نیکی دعوت کرده و از بدی باز می‌دارد، درواقع مسیر بندگی خدا را هموار و جامعه را به سوی رشد الهی هدایت می‌کند.

۶. پیامدهای ترک امر به معروف و نهی از منکر

۶-۱. اعلان جنگ با خدا

امام رضا (ع) فرموده‌اند: «كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ يَقُولُ: إِذَا أُمَّتِي تَوَاكَلتِ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ فَلْيَأْذَنُوا بِوِقَاعِ مِنَ اللَّهِ؛ رسول خدا همواره می‌فرمودند: هرگاه امت من از انجام امر به معروف و نهی از منکر سرپیچی کنند و آن را به یکدیگر واگذار نمایند، گویا با خداوند اعلان جنگ داده‌اند» (نوری، ۱۴۰۸: ۱۱، ۳۹۴).

مفهوم این روایت نشان می‌دهد که این دو فریضه، نه صرفاً یک توصیه اخلاقی، بلکه مسئولیتی اساسی برای حفظ دین، عدالت و سلامت اجتماعی است. حال اگر جامعه‌ای این وظیفه را ترک کند، جایگاه الهی و رسالت خود را واگذار کرده است. پیامد ترک این فریضه‌ها بسیار سنگین است: بی‌تفاوتی در برابر فساد، عادی‌سازی گناه، فروپاشی اخلاقی، تضعیف دین در عرصه اجتماعی و تسلط افراد ظالم. در چنین شرایطی، مردم نه تنها خود به مسیر باطل

کشیده می‌شوند، بلکه فرصت اصلاح نیز از بین می‌رود. از دست دادن عنوان «خلیفه‌الله» یعنی فاصله گرفتن از رسالت اصلی انسان در زمین. بنابراین ترک امر به معروف و نهی از منکر، به معنای پشت کردن به مسئولیت الهی و فراهم کردن زمینه سقوط جامعه است.

۲-۶. فراگیر شدن عذاب الهی

عَنْ رَسُولِ اللَّهِ -صلى الله عليه وآله: لَتَأْمُرَنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَ لَتَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ أَوْ لَيُعْمَنَّكُمْ عَذَابُ اللَّهِ؛ به طور حتم باید امر به معروف و نهی از منکر کنید، وگرنه عذاب الهی همگان را فرا خواهد گرفت» (نوری، ۱۴۰۷: ۱۱، ۴۰۷).

این کلام نورانی، نشان‌دهنده جایگاه حیاتی این دو فریضه در حفظ سلامت دینی و اخلاقی جامعه است. پیامبر با تأکید و قطعیت سخن می‌گوید؛ به گونه‌ای که ترک این وظیفه الهی از بس گناه بزرگ فردی است، تهدیدی برای تمام جامعه محسوب می‌شود. وقتی مردم نسبت به گناه و فساد بی تفاوت شوند، منکرات به تدریج عادی شده، ریشه در فرهنگ می‌دواند و معروف‌ها به حاشیه می‌روند. نتیجه آن، سقوط اخلاقی و اجتماعی است. در چنین شرایطی، عذاب الهی نه فقط دامن گناهکاران، بلکه حتی نیکان ساکت را نیز می‌گیرد؛ زیرا آنان به رغم توانایی، در برابر انحرافات جامعه سکوت کردند. این حدیث، ما را به مسئولیت جمعی در اصلاح جامعه فرامی‌خواند و یادآور می‌شود که بی تفاوتی در برابر فساد، هزینه‌ای سنگین و همگانی دارد.

۶-۳. تسلط اشرار و عدم استجابت دعا

حضرت امیرالمؤمنین^(ع) فرموده‌اند: «لَا تَتْرَكُوا الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْيِ عَنِ الْمُنْكَرِ فَيَوَلَّى عَلَيْكُمْ أَشْرَارُكُمْ ثُمَّ تَدْعُونَ فَلَا يُسْتَجَابُ لَكُمْ؛ امر به معروف و نهی از منکر را ترک نکنید زیرا؛ در این صورت افراد نادرست بر شما مسلط می‌شوند و دعایی که می‌کنید، مستجاب نمی‌شود» (نهج البلاغه، نامه ۴۷).

این کلام هشداردهنده، به یکی از تلخ‌ترین پیامدهای ترک امر به معروف و نهی از منکر اشاره دارد؛ حاکمیت افراد ناصالح و بسته شدن درهای اجابت دعا. وقتی مردم از مسئولیت دینی و اجتماعی خود کناره‌گیری کرده و در برابر منکرات سکوت کنند، زمینه برای قدرت گرفتن افراد فاسد و ظالم فراهم می‌شود. در چنین شرایطی، جامعه از عدالت و صلاح دور

شده و دچار رنج و محرومیت می‌شود.

نکته قابل توجه در این روایت، پیوند میان ترک فریضه اجتماعی و پذیرفته شدن دعا است. چرا باید دعای جامعه‌ای که گناه و ظلم را می‌بیند و ساکت است، مستجاب شود؟ وقتی مردم نسبت به فساد اطراف خود بی‌تفاوت باشند، انگار با سکوت خود به آن رضایت داده‌اند. چنین جامعه‌ای، با وجود عبادات ظاهری، دچار رکود اخلاقی و سقوط معنوی می‌شود. این حدیث، ما را به یک بیدارباش فرامی‌خواند و آن اینکه اگر می‌خواهیم دعایمان مستجاب شود، باید زمینه‌های اصلاح اجتماعی را فراهم کنیم؛ یعنی در برابر منکرات ایستادگی کرده و معروف‌ها را ترویج دهیم. تنها در این صورت است که جامعه شایستگی رحمت و عنایت الهی را خواهد یافت و مسیر دعا و اجابت گشوده می‌شود.

نتیجه‌گیری

امر به معروف و نهی از منکر، از فطری‌ترین آموزه‌های انسانی است. سکوت در برابر ظلم یا بی‌تفاوتی نسبت به رفتارهای ناپسند، وجدانی را که زنده و بیدار است، آزوده می‌سازد؛ حتی اگر فرد خود مرتکب آن عمل نشده باشد. بنابراین امر به معروف و نهی از منکر نه فقط یک حکم دینی، بلکه پاسخی به ندای درونی و انسانی هر فرد است. این دو واجب بزرگ، از ارکان دین اسلام به شمار می‌رود و در قرآن و سنت، بسیار مورد تأکید است. آثار این دو فریضه هم در سطح فردی مشهود است و هم در سطح اجتماعی؛ زیرا طبق آموزه‌های قرآنی، بقای سایر واجبات الهی، مشروط به برپایی امر به معروف و نهی از منکر است. اگر این دو در جامعه جاری باشد، سایر احکام دینی نیز جریان خواهد داشت؛ اما با تعطیل شدن آن‌ها، دین به حاشیه می‌رود، ارزش‌ها فراموش می‌شود و زمینه گسترش فساد و بردگی انسان‌ها در برابر طاغوت و فاسقان فراهم می‌گردد.

اگر این دو واجب الهی احیا شود، انسان‌های منحرف به تدریج اصلاح می‌شود و مسیر جامعه به سوی صلاح، عدالت و رحمت الهی هدایت می‌گردد. در این صورت، نعمت‌های الهی بر آن جامعه نازل می‌شود، و برکات مادی و معنوی گسترش می‌یابد. در نتیجه، امر به معروف و نهی از منکر عامل قوام، سلامت و پویایی جامعه است و حیات معنوی و اجتماعی امت، وابسته به زنده بودن این دو فریضه است.

فهرست منابع

قرآن

۱. صحیفه سجادیه، ترجمه حسین استاد ولی، (۱۳۸۴)، تهران: انتشارات الهادی.
۲. اورعی صدیق، غلامرضا، (۱۳۸۶)، اندیشه اجتماعی در روایات امر به معروف و نهی از منکر، قم: دارالحديث.
۳. خطیب، عبدالکریم، (بی تا)، التفسیر القرآنی للقرآن، بی جا: بی نا. (برگرفته از: جامع التفاسیر نور ۴).
۴. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، (۱۴۱۲ ق.)، المفردات فی غریب القرآن، دمشق - بیروت: دارالعلم الدار الشامیه.
۵. شیرازی، ناصر مکارم و همکاران، (۱۳۸۵)، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۶. طباطبایی، سید محمدحسین، (۱۳۷۴)، ترجمه تفسیر المیزان، (ترجمه: سید محمدباقر موسوی همدانی)، قم: انتشارات اسلامی.
۷. طبرسی، فضل بن حسن، (۱۳۸۸)، تفسیر مجمع البیان فی تفسیر القرآن، قم: انتشارات نور وحی.
۸. قرائتی، محسن، (۱۳۹۰)، دقایق با قرآن (بر اساس تفسیر نور)، قم: مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص).
۹. قرائتی، محسن، (۱۳۹۴)، تفسیر نور، ایران: مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن.
۱۰. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷ ق.)، الکافی، تهران: دارالکتب الإسلامیه.
۱۱. مسعودی، محمد إسحاق، (۱۳۸۷)، آموزش ملی امر به معروف و نهی از منکر، تهران: پیام آزادی.
۱۲. مصطفوی، حسن، (۱۳۶۰)، التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
۱۳. معین، محمد، (۱۳۸۱)، فرهنگ فارسی، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر.
۱۴. نوری، حسین بن محمد تقی، (۱۴۰۸ ق.)، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام.